

Filip Kalan

Slovenska igra o paradizu

Podatki in domneve

1

Prvi zgodovinar slovenske dramatike, zaslužni češki profesor Frank Wollman, omenja v znani monografiji *Slovinské drama vpliv nemških popotnih komedijantov na uprizoritve ljubljanskih jezuitov po drugi tretjini sedemnajstega stoletja*, zlasti pri tako imenovanih zgodovinskih igrah.¹ Trditev je v tej zvezi nedokazljiva že zavoljo tega, ker so začeli nemški igralci prihajati na Kranjsko šele takrat, ko se je šolsko gledališče pri jezuitih ideološko in tehnično že ustalilo, saj so igrali pri jezuitih prvo historijo — *Tragoedia Theodosius Imperator* — že leta 1606;² prva pisana sporočila o tujih komedijantih v Ljubljani pa so šele iz leta 1653 in prva nemška družina, ki ji vemo točen naziv, je prišla v mesto šele 1662: *Insbruggerische Comödianten*.³ Daljni odmevi nemške ljudske igre — in še te na splošno znano versko motiviko — bi se dali odkriti nemara šele ob nekaterih igralskih improvizacijah v študentski igri, ki so jo jezuitski gojenci uprizarjali med leti 1657 in 1670 — zunaj kolegija.⁴

Gre za igro o paradizu, znano zlasti v alpskih deželah vsaj že iz šestnajstega stoletja pod nazivom *Paradeisspiel*, katere jedro je mit o Adamu in Evi in o njunem izgonu iz raja. Igro s tem naslovom in po vsej verjetnosti tudi s takšno

---

Kalanova razprava obnavlja in razširja dognanja dosedanjih avtorjevih objav o tem predmetu, tako da hkrati tudi popravlja nejasnosti v teh objavah — *Obris gledališke zgodovine pri Slovencih*. Novi svet 1948, str. 74—75; *Evropeizacija slovenske gledališke kulture*. Linhartovo izročilo 1957, str. 30—31; *Le baroque d'Europe centrale et les origines du théâtre slovène*, skripta Centre européen universitaire. Nancy 1958, str. 6—8; razprava z istim naslovom, *Essais sur le théâtre* 1961, str. 84—88; *Baročna kultura v srednji Evropi in izvori slovenskega gledališča*. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti. Rad, knjiga 326, str. 156—158. Vsi posnetki rokopisnega gradiva so delo Marjana Ravnikarja, arhivirani v Dokumentaciji AGRFT.

¹ Dr. Frank Wollman, *Slovinské drama* 1925, str. 11.

² Glej prilogo jezuitskemu šolskemu dnevniku: *Collectanea ex annis praeteris spectantia ad gymnasii historiam*, za leta 1602—1635; original v DAS, fotokopija v AGRFT.

³ Glej tudi Dušan Ludvik, *Nemško gledališče v Ljubljani do leta 1790* (disertacija iz leta 1955), str. 20.

⁴ Zapiski o tej igri so v jezuitskem dnevniku: *Diarium Praefecturae Scholarum In Archiducal Collegio Societatis Jesu, Labacj Inchoatum Anno MDCLI*; original v DAS, fotokopija v AGRFT.

vsebinsko so igrali jezuitski študenti v slovenskem jeziku, kakor poroča o tem pet zapisnikov v šolskem dnevniku jezuitskega kolegija v Ljubljani.⁵

Tako je zapisano za 22. januar 1657, da je rektor ugodil nekaterim dijakom, ki so prosili, da bi smeli »iti na večer (kakor pravijo) s Paradižem«, vendar s slabim uspehom, kakor pristavlja zapisnikar: »Item concessa est licentia a Patre Rectore studiosus quibusdam petentibus, ut possint noctu ire (ut vocant) cum Paradiso. Sed malo successu.« Za 25. januarja 1659 je spet zapisano, da je prefekt z rektorjevim pristankom dovolil študentom obhod s Paradižem, pri katerem da so se, kakor tudi naslednjega leta 1660, zelo dobro in sodobno vedli ter si s tem zaslužili nadaljnjo naklonjenost: »De licentia R. P. Rectoris concessit P. Praefectus circumire cum Paradiso, in qui uti et sequenti anno 1660 valde bene et modeste se gesserunt digni ulteriore gratia.«

Malone isti zapisek se obnavlja 31. januarja 1660: »NB. Hoc et priore anno modeste concessum ludum, ut vocant Paradisi, produxerunt studiosi prius serio moniti et aegre eis concesso ludo.« Kakor vse kaže, pa je navada, da so jezuitski študenti uprizarjali to igro zunaj kolegija, povzročala patrom velike skrbi, saj je zapisano za 26. januar 1670, da so osmim dijakom kakor prejšnja leta dovolili igrati igro o paradižu, da so pa osebe prej prereševali, da bi se ne primerilo kaj neprimernega, dijake pa da so opomnili, naj se varujejo, in ti da so se vedli dovolj spodobno: »Data est facultas paradisum exhibendi studiosis octo, quod annis quodque antecedentibus factum: revisae tamen prius personae singulorum, ne quid indecentius subreperet, de quo cavendo etiam praemoniti, gesserunt se satis modeste.«

Za zgodovino slovenskega gledališča je nedvomno najbolj poučen zadnji zapisek s 6. februarja 1670, ki pravi, da je bilo nekaterim ubožnejšim dijakom dovoljeno nekoliko dni zunaj kolegija igrati igro o paradižu v domačem jeziku.⁶

»Data licentia aliquot pauperioribus studiosis exhibendi paradisum idiomate uernaculo extra urbem per dies aliquot: quia ad id urgeri videbantur communi pluribus indigentia.«

O tej študentovski igri, uprizorjeni v »idiomate vernaculo extra urbem«, poroča anekdotično tudi Valvasor, ko v sestavku o lukovškem gradu ob podnaslovih »Lustige Correction einer versoffenen Bäurin« in »Bauer erschreckt sein versoffenes Weib durch einen teuflisch verlarvten Studenten« z baročno zgovornostjo razpreda zabavno zgodbo o hudomušnem kmetu iz ljubljanske okolice.⁷ Ta kmet iz Lukovca si najame enega izmed študentov iz igre o paradižu za to, da prestraši ženo, ki je huda pijanka. Šala uspe. Študent se za izdatno napit-

⁵ Teh pet zapiskov je prvi objavil Viktor Steska, vendar v tej objavi niso povsod točno transkribirani: Prva slovenska dramatična igra, DS 1920, str. 308—310; netočnosti v prepisu so tudi v Kalanovih objavah; točno besedilo je objavil Niko Kuret: Ljubljanska igra o paradižu in njen evropski okvir, Razprave IV, SAZU 1958, str. 205 (separat str. 3); original in fotokopija gl: pripomba 4.

⁶ Ta zapisek omenja tudi že Anton Trstenjak, Slovensko gledališče 1892, str. 23, vendar z napačno razlago, da so študenti igrali to igro v domačem jeziku šele leta 1670 in s prav tako napačno pripombo, da pomeni »extra urbem« prizorišče v rekreacijskem dvorcu jezuitov Pod Turnom. To Trstenjakovo pripombo prevzemajo žal tudi drugi, tako npr. Fran Lipah v članku Slovensko ljudsko gledališče, SN 31. III. 1919 (prvotni naslov: V prošlem tednu), Gledališka zmes 1959 v redakciji Janka Travná, str. 8.

⁷ Johann Vaikard Valvasor: Die Ehre dess Hertzogthums Crain, 1689, III, str. 351—352; podrobna objava že pri Filipu Kalanu: Obris gledališke zgodovine pri Slovencih, NS 1948, str. 74—75.

nino preobleče v zlodeja in s svojimi vragolijami tako prestraši pijanko, ki se natrkana vrača iz gostilne, da se poslej nikdar več ne dotakne kozarca.

Tako Valvasor v kuriozni baročni nemščini:

»Einstens aber übernachtete der Bauer im Winter zu Laybach und sahe das Paradiess-Spiel der Studenten mit an, bey welchem, nebst anderen Vermasquierten, sich zween Studenten mit abscheulichen Larven und Kleydern sehen liessen« — nakar sreča kmet po predstavi enega izmed igralcev v prenočišču, »allwohin sich auch Einer von deren zweyen Studenten, so bey gedachten Spiel den Teufel abgebildet, einfand«. S tem se kmet dogovori za svojo šalo in ga pride nekoč ponoči iskat v Ljubljano, ko izve, da je žena v gostilni. Študent privoli in se »in seinen verlarvten Teufels-Kleydern« odpravi s kmetom na pot proti Lukovcu. Študent se ob cesti skriva v grm, kmet pa gre v gostilno iskat ženo in ji natvezi, da je srečal študenta, ki ga je naučil klicati vraga. Ob dogovorjenem mestu začne kmet s svojimi coprnijami: »Hierauf machte er seltzame Possen und bezeichnete etliche Kreisse, murmelte dabey unbekante Worte, biss er endlich diese Beschwörung zum Beschluss beyfügte: ‚Komm, Teufel, über mein versoffenes Weib!‘« Komaj kmet spregovori te besede, »als sich der im Busch verborgenliegende Teufel äusserte und mit scheusslichen Gebärden auf das Weib loseilte«, nakar si študent-zlodej privoščič še to šalo, da pijani babnici razpraska obraz s tkalsko ščetko, tako da jo po kronistovem zatrdilu za vselej odvadi grde razvade.

Valvasorjeva anekdota je dragocena zaradi nekaterih podatkov, ki dopolnjujejo jezuitske zapiske:

Prvič potrjuje Valvasorjeva zgodnica jezuitsko sporočilo o osmih študentih, ki da so igrali igro o paradizu zunaj šolskega poslopja, vendar ne le »extra urbem«, pač pa tudi v mestu samem; drugič nakazuje ta anekdota dejstvo, da so študenti igrali to igro v domačem jeziku, sicer bi je kmet iz bližnje vasi pod gradom Lukovcem ne bil razumel; tretjič potrjuje domnevo, ki jo nakazuje že formulacija šolskega dnevnika o ubožnejših dijakih: da so študenti za igralske usluge zunaj kolegija sprejemali denar; četrtič, da so bili igralci kostumirani in maskirani; in petič, da je bila igra vsaj enega med obema zlodejema takšna, kakršna je v navadi pri pustnih šalah.⁸

Besedilo ljubljanske igre o paradizu ni ohranjeno in vse, kar vemo o gledališki podobi tega študentskega nastopa, je zapisano v jezuitskem dnevniku in v Valvasorjevi pripovedi — da gre za igro z osmimi igralci in da sta dva med temi osmimi predstavljala zlodeja in da so študenti s to igro hodili naokrog in da so to igro gledali preprosti ljudje.

Viktor Steska, ki je prvi objavil vseh pet jezuitskih zapiskov, domneva, da sta besedilo poslovenila po kakšni tuji predlogi ali Janez Ludvik Schönleben ali njegov mlajši stanovski kolega Josip Zelenič (Sellenitsch).⁹ Vse kaže, da je to domnevo izzvalo dejstvo, da sta oba jezuita znana med avtorji šolskih iger, saj vemo iz kolegijskih zapiskov, da so 2. in 3. maja v letu 1651 igrali Schönlebenovo latinsko historijo *Haeresis fulminata, sen. Anastasius Orientis Tyranus Haereticus*, za Zeleniča pa je izpričana dunajska svatbena igra, posvečena Jožefu I. (*Otto Augustus, ludis nuptialibus Romanorum et Hungarie Regi Josepho I. sponso et Amaliae Hannoverianae sponsae consecratum*), Peter von

⁸ Te zaključke, prvič objavljene v Kalanovi študiji iz leta 1948, prevzema tudi Kuret v uvodnem in v zaključnem poglavju svoje študije iz leta 1958, o. c. str. 4—5 in 43 (separat).

⁹ Steska, o. c. 309.

Radics in dvakrat za njim Steska pa pripisujeta Zeleniču pomotoma tudi ljubljansko igro Theodosius junior iz leta 1658.¹⁰

Steskova prvotna domneva ni dokazljiva, zato meni France Kidrič po pravici, da v tem primeru ne gre za šolsko igro, kakršne so bile v navadi na odru jezuitskega kolegija in so jih pisali ali vsaj prirejali profesorji tega kolegija, pač pa da slovensko besedilo te igre morda niti literarno prirejeno ni bilo in da je obhod ljubljanskih študentov z igro o paradižu le odmev kakšne stare nemške igre o usodi Adama in Eve.¹¹ In priznati je treba, da ta Kidričev ugovor zoper domnevno avtorstvo kolegijskih profesorjev pri tej igri potrjujejo že sami zapiski v jezuitskem dnevniku, saj ti govore le o stari študentski navadi — »ire (ut vocant) cum Paradiso« in »circumire cum Paradiso«.

Še več:

Zapiski med leti 1657—1670 izzivajo celo ta sklep, da so si igro o paradižu ali po že znani predlogi ali po ustnem izročilu priredili študenti sami in da so učitelje seznanili z vsebino le zavoljo dovoljenja za javni nastop — za nastop »extra urbem«.

Ta sklep, ki dopolnjuje Kidričevo misel, da so »iniciatorji, režiserji in predstavljalci bili revni dijaki, ki so apelirali na radodarnost dobrih src«, se potrjuje tudi s starejšim sporočilom o tem, da so igro o paradižu poznali v Ljubljani vsaj že leta 1626, saj vemo iz koledarskega zapiska škofa Tomaža Hrena za svečnico tega leta, da je namenil šolniku pri ljubljanski stolnici posebno nagrado za uprizoritev igre o Adamu i Evi: »Dem Schulmeister Purificationis Mariae das Er einen Dialogum Adam et Euae exhibirt geben 4 fl.«¹²

Res, da ne vemo, kako so to igro igrali, ali v latinskem ali v nemškem ali v slovenskem jeziku — igra na to temo je bila vsekakor uprizorjena v Ljubljani vsaj že trideset let pred prvim sporočilom o »hoji s paradižem« s študentskimi igralci iz jezuitskega kolegija.

2

Zapiski iz let 1657—1670 o tem, da je bila »data licentia aliquot pauperioribus studiosis, noctu ire, ut vocant, cum Paradiso, exhibendi paradisum idiomate vernaculo extra urbem« povedo pa tudi že dovolj razločno, da pri tej nedvomno slovenski različici že znane igre o Adamu in Evi ne gre več za igro šolskega kova, kakršna je bila po vsej verjetnosti tista iz leta 1626 (ki o nji žal ne vemo, v kakšnem jeziku je bila uprizorjena), pač pa za staro navado radoživih študentov, udomačeno v baročnem času še malone po vseh avstrijskih deželah — za igro od hiše do hiše s prošnjo za vbogajme.

Ta zaključek, nakazan že v jezuitskih zapiskih in potrjen z Valvasorjevo pripovedjo, prevzemajo tudi novejša etnografske raziskave, saj si ga prisvaja

¹⁰ Prvotna domneva je Radicseva (Blätter aus Krain 1863, str. 72), da je Zelenič napisal igro Theodosius Junior; temu upravičeno nasprotuje Steska s pripombo, da je bil Zelenič leta 1658 šele rojen (Jezuitske šolske drame v Ljubljani, Mladika 1935, str. 70), vendar v isti študiji (str. 192 spet obnavlja napačni Radicsev podatek, kakor že v študiji iz leta 1920, gl. pripombo 5).

¹¹ France Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, 1929—1938; str. 106.

¹² Zapisek škofa Hrena omenjata že August Dimitz (Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendaren des Bischofs Th. Chrön, MHVK 1862, str. 105) in Niko Kuret, o. c. str. 17.

6. Dicitur inest: hinc hinc pro omnibus phobis: data Cicero ad quos pauperioribus dicitur
et exhibendū paradisum in domo ueniente quia uellem per dies aliquot. quia ad id
uigam uidebantur communi plebs et indigentia.

22. januar 1657:

Item concessa est licentia à Sr̃e Rectori,
Studioſis quibusdam petentibus, ut possint uocari
in (ad uocant) cum Paradiso. sed male successu.

25. januar 1659:

25. Poeta per semel hanc habuit Doctorem solitam. In Licentia R. P. Rector
et in geographia. Prohibito circumieci studiosum cum Paradiso in quo ubi et Sogit. Arus
3060 uelut bene et moderate se se gesserunt digni uelut gratia.

31. januar 1660:

N.B. Hoc est primo anno modata uelut hinc et uocant Paradiso in quibus
seruat studiosis pro se uelut et uelut in conuictio hinc.

26. januar 1670:

26. Data est facultas paradisi exhibendi studiosis octo, quod aliqui quibus parte uelut
factum: uelut hinc pro se uelut hinc, et quid indecenti hinc, de
quo uelut hinc, quibus, quibus, hinc, hinc.

6. februar 1670:

Pet zapiskov v jezuitskem šolskem dnevniku o študentskih obhodih s paradížem

tudi Niko Kuret v obširni primerjalni študiji o evropskem okviru ljubljanske igre, ki zajame v podrobnem razboru dvaintrideset iger o paradizu od znane različice Hansa Sachsa iz leta 1548 (*Tragedia von schöpfung, fal und ausstreibung Ade auss dem paradeys*) do zadnjih folklornih ostankov podobnih obhodnih iger o Adamu in Evi v naših dneh.¹³

Sporočila o ljubljanski igri seve ne izključujejo možnosti, da se je ta ali kakšna druga igra uprizorila v slovenskem jeziku še pred tem časom, saj se takšne možnosti nakazujejo vsaj že za prvi naval rekatolizacijskih prirediteljev, o čemer pričajo slovenske deklamacije pri jezuitih med leti 1598—1607.¹⁴ Za samo igro o paradizu se verjetnost zgodnejše uprizoritve ponuja že zavoljo tega, ker igra o Adamu in Evi ni bila znana na slovenskem ozemlju le v šolski različici iz leta 1626, saj vemo, da so jo v srednji Evropi uprizarjali tudi protestanti in so jo nemški emigranti med protireformacijo prenesli celo na ozemlje stare Ogrske;¹⁵ za periferijo slovenskega ozemlja pa je zapisano že v starih oglejskih zapiskih o latinskih prireditvah čedadskih klerikov za binkošti 1303, da so se te igre začele s prizori med Adamom in Evo — »imprimis de creatione primorum parentum«.¹⁶

Kar se pa tiče igralske podobe študentskih obhodov s Paradižem v sedemnajstem stoletju po mestnih hišah »extra urbem« pred ribiči in čolnarji in kmečkimi gledalci v okolici tedaj tako imenitne prestolnice kranjskih deželnih stanov, se da zagovarjati domneva, da gre v primeru ljubljanske igre za baročno improvizacijo tistega ljudskega igranja, ki se je s prvobitnimi maskami in kostumi in z grotesknim realizmom v mimiki in gestiki obnavljalo navzlic pogostim cerkvenim in posvetnim svarilom in prepovedim iz baroka v razsvetljenstvo in od devetnajstega stoletja vse do izbruha prve svetovne vojne vsaj delno v alpskem izročilu srednje Evrope, kjer ljudski komedijanti še danes vznemirjajo gledalce po kmečkih zaselkih s prastaro obhodno igro o izvirnem grehu Adama in Eve.

O tem, kakšne vloge so igrali študenti iz jezuitskega kolegija in kakšne kostume in maske so imeli ti igralci in kakšni so bili rekviziti pri ljubljanski igri o paradizu, sklepamo le po analogijah, ki jih izzivajo primerjave o dramaturški zgradbi in o igralskih navadah pri tej obhodni igri — ob tem temeljnem podatku, da gre pri slovenski igri za gledališko izročilo srednje Evrope in za baročno različico z osmimi osebami:

Kar se teh oseb tiče, navaja že Niko Kuret po zamudnih etnografskih raziskavah pri domnevnem seznamu osmih vlog za ljubljansko igro o Adamu in Evi to možnost, da so v zgodbi o izvirnem grehu sodelovali poleg obeh hudičev, ki ju omenja Valvasor, vsaj še bog oče in angel maščevanja, bržkone tudi božji hčeri iz stare alegorije o odrešenju, sestri Pravica in Usmiljenje.¹⁷ Ta porazdelitev osmih vlog je sprejemljiva, čeprav jo Kuret predlaga s pridržkom, ker pogreša za baročno različico še deveto vlogo — sina božjega s prilastkom odrešenika za alegorični prizor med Pravico in Usmiljenjem. Vsekakor že teh osem oseb ustreza zgodbi o izvirnem grehu, prirejeni za baročni čas: Adam in Eva sta tista, ki ju hudiča ob drevesu spoznanja zapeljeta v prvi greh; angel z mečem

¹³ Kuret, o. c., str. 7—40 (separat).

¹⁴ Glej tudi: Kidrič, o. c. 97, 98.

¹⁵ Glej tudi: Leopold Kretzenbacher, *Lebendiges Volksschauspiel 1951*, str. 46.

¹⁶ J. F. B. M. de Rubeis, *Monumenta ecclesiae Aquilejensis, 1740*, str. 30; tudi: Kuret o. c. str. 10 in Kuretova pripomba 24.

¹⁷ Kuret o. c. 41—43 (separat).

prežene grešnika iz paradiža; Pravica in Usmiljenje se po izvirnem grehu pravdata za kazen ali odpustanje pred bogom očetom, ki razsodi spor.

Vse te osebe nahajamo naposled tudi v drugih, na srečo še ohranjenih dokumentih o slovenskem izročilu te stare zgodbe:

Adam in Eva, Angelus mit dem schwerdt in Diabolus so dramatis personae v prvem prizoru znamenite Romualdove spokorniške procesije, zapisane v škofjeloškem rokopisu za leto 1721 — »Paradisum« z igralskim besedilom osemindesetih slovenskih verzov »auf dem Paradeys auf welchem vorgestellt wird der fahl Adae Vnsers ersten Vattern«. ¹⁸ Pravdo med sestrama za razrešitev spora med izvirnim grehom prvih staršev in odrešenjem sveta za žrtvijo božjega sinu nakazuje nabožno slovstvo s sholastično dialektiko že v dvanajstem stoletju. Baročno gledališče razvije ta stari litigatio sororum v priljubljeni prizor med Justitio in Misericordio pred zaključno razsodbo Boga Očeta. To »Adamovo sodbo« obnavlja štajerski rokopis iz zapuščine Karla Štreklja v slovenskem prevodu po znanem baročnem brevirju kapucina Martina Cochema o Kristusovem in Marijinem življenju, ki je izšel prvič že v letu 1680. ¹⁹ V tej prleški »Sodbi kres Adama« so vse tri osebe starega sestrskega spora — »ta praviza« v podobi »ene lepe junfrave«, ki »veni roki derzhi to vago v drugi roki en mezh« — »ta milost«, ki »tudi kak ena lubezniva Diviza dershi vrokah en mezh« — in še »vsega mogozhni Bog ozha«, ki je tako »smileni«, da po razsodbi »sazhnejo vsi Angelzi peti no snebeshko muiziko boga zhastiti«.

Kar se tiče mask in kostumov in rekvizitov, ki so jih rabili jezuitski gojenci pri obhodu s Paradižem po ljubljanskih hišah in »extra urbem« med leti 1657 in 1670, si velja obnoviti spomin na ljudske igralce v srednji Evropi, ki so to igro o Adamu in Evi ohranili v mnogih različicah vsaj po kmečkih zaselkih na avstrijskem podeželju vse do naših dni ²⁰ le s tem dodatkom, da gre v ljubljanskem primeru za vso radoživost baročne teatralike:

Paradiž je vsekakor ponazarjalo koledniško drevesce — smrekca, okrašena z jabolki, ki so jo igralci nosili od hiše do hiše — »drevo spoznanja«, podedovani spomin na prastaro pogansko »drevo življenja«. Adam in Eva: igralca v dolgih belih srajcah brez vsakršnih okraskov, saj bela srajca pomeni v evropskih deželah že od srednjeveških misterijev sem vselej nagoto v verskih igrah. In za pregon iz paradiža: angel z opasano haljo in z nazobčanim mečem maščevanja v rokah. Božanski sestri Pravica in Usmiljenje za litigatio sororum: spet v belih haljah in nemara tudi ozaljšani z angelskimi krili in opremljeni z znamenji meča in tehtnice. In še vsegamogočni Bog Oča: pisana halja in žezlo v rokah in krona nad bradato masko, krona z roglji ali s konicami škofovskega pokrivala. In še oba zlodeja »in den verlarvten Teufels-Kleydern«: kmečki kožuh, z dlako navzven obrnjen, kravje verige v rokah in usnjene maske na obrazih in na maskah rogovi, koštrunjim ali kravjim rogovom podobni, dvojni ali četverni rogovi ali celo takšni na sedmero rožikov, kakršne v ljudskih igrah o izvirnem grehu vsaj v alpskih deželah že od nekdanj natikajo poglavarju vseh peklenščkov — Luciferju.

To je vse, kar se da po znanih prvinah iz srednjeevropskega izročila obnoviti pri gledališki opremi te baročne »hoje s paradižem«. Tudi o igralskih

¹⁸ Instructio pro Processione Locopolitana in die Parasceves (1721), original v škofjeloškem samostanu v Loki, fotokopija v MUK in v AGRFT, Prima figura.

¹⁹ Besedilo »Sodba kres Adama« je našel Niko Kuret v Štrekljevi zapuščini (rokopisni oddelek NUK) in ga objavil v dodatku k razpravi iz leta 1958, str. 45—48.

²⁰ Glej tudi: Kretzenbacher o. c. str. 41—96 (Das Paradeisspiel).

navadah ljubljanskih študentov, ki so to ljudsko igro o izvirnem grehu prikazovali gledalcem v »idiomate vernaculo«, nudita šolski dnevnik in Valvasorjeva anekdota le skope podatke za teatrološki razbor. Iz zapiskov v dnevniku se da razbrati, da izbor in besedilo te igre nista vznemirjala očetov jezuitov in da je veljala cenzurna skrb le igralski podobi teh študentskih nastopov »extra urbem«, saj je vsaj ob 26. januarju 1670 zapisano povsem nedvoumno, da so se dijaki vedli dovolj spodobno (»gesserunt se satis modeste«), ker da so z učitelji v kolegiju poprej preresetali posamezne osebe ob opominu, da se ne bi primerilo kaj neprimernega (»revisae tamen prius personae singulorum, ne quid indecebtius subreperet de quo cavendo etiam praemoniti«).

Tako domnevamo, da je šlo pri tem vzgojiteljskem opominu predvsem za igro obeh zlodejev, zakaj za pubertetno naivnost Adama in Eve in za portirsko strogost angela z mečem, za sholastično blebetavost Pravice in Usmiljenja in za pridigarsko dobrodušnost Boga Očeta so patri lahko pričakovali, da bodo študenti pri igri teh oseb kakor že koli obnovili izkušnje s šolskega odra v kolegiju.

Te izkušnje seve ne omejujejo komedijantske radoživosti pri obeh zlodejih, ki se jima ponujajo neomejene možnosti za pantomimično pretiravanje že v prizorih ob zapeljevanju v prvi greh in ob veselju po uspeli ukani. Primerjava med zapiski o zaskrbljenosti očetov jezuitov in zabavno anekdoto v kroniki o vojvodini Kranjski nam tedaj vsiljuje ta sklep, da si moramo igro obeh zlodejev ponazoriti tako prostodušno, kakor jo je dojemal Valvasorjev kmet iz Lukovca, ko je gledal ta »Paradiess-Spiel zu Laybach«, »bey welchem, nebst anderen Vermaquirten, sich zween Studenten mit abscheulichen Larven und Kleydern sehen liessen«, zakaj tu je bilo baročne nespodobnosti na pretek — »seltzame Possen«, »unbekannte Worte«, »scheussliche Gebärden«.

Zaključek tega obširnega razbora, ki obnavlja vsebino in značaj, gledališko opremo in igralsko podobo ljubezenske igre o Adamu in Evi, je vsaj na prvi videz zelo skromen, saj se po dosedanjih raziskavah mimo še tako utemeljenih domnev ne da zapisati kaj več kakor to, da smemo po jezuitskih zapiskih in po Valvasorjevi zgodbi (ki se po avtorjevem zatrdilu skoraj ujema s podobno anekdoto dunajskega pridigarja Abrahama a Santa Clara)²¹ upravičeno sklepati, da veljajo podatki o študentskih obhodih s paradižem med 22. januarjem 1657 in 6. februarjem 1670 — po priložnostnih deklamacijah pri jezuitih med leti 1599 in 1607 — za prva nedvoumna sporočila o gledaliških nastopih v slovenskem jeziku.

Le jeu du paradis en langue slovène (1657—1670)

Le journal scolaire du collège jésuite de Ljubljana (Diarium Praefecturae Scholarum In Archiducali Collegio Societatis Jesu, Labacj Inchoatum Anno MDCLI) mentionne à cinq reprises (22. I. 1657; 25. I. 1659; 31. I. 1660; 26. I. 1670; 6. II. 1670) que les élèves ont joué un Jeu du Paradis en dehors du collège, mais avec la permission du recteur. Les notes les plus importantes sont celles de l'année 1670 qui disent que la pièce fut jouée par huit acteurs (studiosis octo) en dehors du collège en langue du pays (idiomate uernaculo extra urbem). On trouve une mention de ce spectacle aussi dans le grand ouvrage de J. V. Valvasor Die Ehre des Hertzogthums Crain

²¹ Valvasor o. c. III, str. 352.

(1689), où le chroniqueur raconte l'amusante histoire sur un paysan farceur des environs de Ljubljana qui, après avoir vu une représentation du Jeu du Paradis, engage un des collégiens travesti en diable à effrayer sa femme adonnée à la boisson (Lustige Correction einer versoffenen Bäurin, Bauer erschreckt sein versoffenes Weib durch einen teuflisch verlarvten Studenten).

Cette anecdote de Valvasor complète les notes des jésuites, car elle confirme que les collégiens ont joué le Jeu du Paradis »extra urbem«, dans la ville et en dehors de la ville, que le spectacle était en langue slovène, sinon un paysan des environs ne l'aurait pas compris, que les pauvres collégiens (les pauperioribus studiosis du journal scolaire jésuite) acceptaient de l'argent pour les spectacles en dehors du collège, que les acteurs étaient costumés et masqués, et que le jeu au moins d'un de deux diables de cette pièce était tel qu'il était de coutume dans les farces de carnaval.

Le texte de ce Jeu du Paradis n'est pas conservé; on peut pourtant supposer, après une revision détaillée des recherches des historiens, que la pièce ait été composée par les élèves, adaptée d'un modèle plus ancien allemand ou écrite d'après une tradition orale, en vue d'obtenir l'autorisation du recteur pour des représentations publiques. La tradition du Jeu du Paradis sur le territoire ethnique slovène les jeux latins à Čedad en 1303; la représentation d'un Jeu du Paradis à Ljubljana en 1626; les scènes du Paradis dans le Jeu de la Passion à Škofja Loka 1721, après de nombreuses processions capucines dans le pays et l'adaptation slovène d'un Jugement d'Adam après le texte de Martin Cochem (connu de l'année 1680) permet une reconstruction assez précise de la pièce surtout par le caractère des personnages.

Il s'agit donc d'un Jeu du Paradis baroque qui mettait en scène le mythe d'Adam et Eve et de leur expulsion du paradis à cause du péché originel, où agissent huit personnages: les premiers parents Adam et Eve, l'Ange qui garde le Paradis, les deux Diables séducteurs, les deux soeurs en dispute devant le siège divin, la Justice et la Miséricorde, et Notre Père le Bon Dieu qui rend le jugement final dans ce litigatio sororum autour du péché originel; et d'après cette distribution des rôles assez évidente on peut aussi reconstruire les costumes et les masques dans ce Jeu du Paradis, joué par les collégiens jésuites en langue slovène pendant les années 1657—1670.